

УДК 811.163.1'373.611

УДК 811.163.1'374

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

makarijoska@yahoo.com

СЛОЖЕНКИТЕ СО КОМПОНЕНТА БЛАГО- И ДОБРО- ВО ИСТОРИСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Апстракт: Анализата на сложенките со компонента благо- и добро- во црковнословенската лексикографија покрај нивната застапеност ги потврдува и нивните структурни особености, соодносот со грчките паралели, поголемата застапеност во небиблиските текстови и синонимните односи. Од аспект на зборообразувачката варијантност се izdelуваат сложенките образувани со различни суфикси. Се izdelуваат структурните образувања што се формално зависни од грчките модели. Од аспект на преведувачката постапка образувањето нови зборови по аналогија на грчките зборообразувачки модели со помош на соодветни домашни компоненти е еден од основните патишта за именување апстрактни поими.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, историска лексикологија, лексикографија, зборообразување, сложенки

Liljana MAKARIJOSKA

Institute of Macedonian language „Krste Misirkov“

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

makarijoska@yahoo.com

COMPOUNDS WITH THE COMPONENTS BLAGO- AND DOBRO- IN HISTORICAL LEXICOGRAPHY

Abstract: The analysis of the compounds with the components blago-, dobro- in Church Slavonic lexicography, in addition to their representation, confirms their structural features, the relation with their Greek parallels, their greater representation in non-biblical texts, as well as the synonymous relations. The compounds formed with different suffixes are separated from the aspect of the word-forming variant. We also show that structural formations are formally dependent on Greek models. From the aspect of the translation process, the formation of new words by analogy with Greek word formation models and with the help of appropriate domestic components, is one of the basic paths for naming abstract notions.

Keywords: Church Slavonic language, historical lexicology, lexicography, word-formation, compounds

Предмет на нашиот интерес се сложенките со компонента благо- и добро- во црковнословенскиот јазик, од аспект на лексикографската потврденост во речниците на старословенскиот и на црковнословенскиот јазик од одделни редакции, што се разликуваат според жанровската припадност и хронолошкиот опфат на изворите. На пр. *Старославянский словарь по рукописям X–XI веков* (натаму СС) лексикографски го документира лексичкиот фонд на 18 жанровски различни старословенски ракописи (евангелие, апостол, псалтир, молитвеник, служебник и др.); четиритомниот *Slovník jazyka staroslovenského* (SJS) покрај 18 канонски

текстови вклучува уште 77 извори од XII до XVI век, односно 95 извори од различни редакции; корпусот на *Речником̃ на црковнословенскио̃ јазик од македонска редакција* (РЦЈМР) го сочинуваат 29 текстови од XII до XVI век и тоа библиски (евангелија, апостоли, псалтири, паримејници) од кои некои се користени како извори и за *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* на Миклошич (LPGL) и за *SJS*, како и небиблиски текстови (триоди, минеј, пролог, паренезис, дамаскин); корпусот на *Речником̃ на црковнословенскио̃ јазик од хрватска редакција* (RCJHR) го сочинуваат 60-ина текстови од XII до XVI век: глаголски фрагменти до крајот на XIII век (апостоли, мисали, бревијари, хомилии, апокрифи, легенди), односно најстарите глаголски текстови на мисали, бревијари, псалтири и зборници.

Сложенките со благо-, добро- со оглед на застапеноста, продуктивноста на компонентите и на суфиксите, имаат значајна улога во збогатувањето на лексичкиот фонд. Анализата на сложенките во корпусот на црковнословенските речници и нивната компаративно-структурна анализа, овозможува увид во нивната жанровска и хронолошка распространетост и во еволуцијата на нивното значење.

Сјоробенио̃ индекс кон речници̃е обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници (СИРКЦСР) го опфаќа речничкиот фонд во *СС*, *SJS*, *RCJHR*, *РЦЈМР*, како и во *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.* (СДРЈ) и овозможува да се согледаат специфичностите и влогот на секој речник. Сложенките можат да бидат разгледувани од различни аспекти, а од структурен или зборообразувачки аспект се изделуваат сложенки од компоненти со словенска или несловенска (грчка) основа, дво- и трокомпонентни сложенки, сложенки без или со соединителен вокал -о-, -е-, бессуфиксни и суфиксни образувања итн.

Развојниот пат на црковнословенската лексикографија може да се следи не само преку познатите обемни речници туку и преку неколку понови речници коишто ја документираат актуелната состојба на црковнословенската лексикографија и актуелните потреби, како и на промените на концепцијата на лексикографска работа врз историски речници.

Според *Indexy k staroslovinskému slovníku* (ISS) во канонските ракописи се документирани 78 сложенки со благо- и 30 со добро-, во *LPGL* 432 сложенки со благо- и 177 со добро-, во *Материали для словаря древнерусского языка* (натаму МСДРЈ) од Срезневски 249 сложенки со благо- и 113 со добро-, а во *Толковый словарь живого великорусского языка* (ТСЖВРЈ) од В. И. Дал 323 со благо- и 42 со добро-, во *SJS* има 438 со благо- и 165 со добро-. Во *РЦЈМР* има 240 сложенки со благо- и 58 со

добро-, а во *RCJHR* има 92 сложенки со благо- и 18 со добро-.

Поголемиот број сложенки во редакциските речници на црковнословенскиот јазик се должи на поголемиот хронолошкиот опфат на изворите, на жанровската структура на корпусот што вклучува текстови кои претходно не биле или само делумно биле лексикографски обработени, како и на одразот на културните средишта и на нивните јазични норми.

Споредбата со *CC* и *SJS*, кој ги вклучува изворите за кирилometодиевската традиција во преписи со различно време и потекло, се документира надоврзувањето на традицијата, особено во библиските текстови, а во поглед на сложенките кои се документирани само во *LPGL* се следат некои понови тенденции заеднички за целата црковнословенска писменост и за македонските небиблиски, пред сè химнографски дела поврзани со дејноста на Охридската школа. Значајно збогатување на лексичкиот фонд нудат прологот, паренезисот и дамаскиот.

Разликите во врска со застапеноста и структурните особености на сложенките, на пр. во *PЦJMP* и *RCJHR* се должи на тоа што македонските текстови се преводи од грчки, а хрватските при уредувањето на литургиските текстови од XIII век се ориентираат на латинските извори, додека текстовите од двата корпуса се разликуваат и според жанровската припадност (литургиски/библиски наспроти небиблиски текстови). Во хрватските глаголски ракописи нема многу нови сложенки кои не биле познати во канонските, па станува збор за чување на наследениот фонд, а не за образување нови сложенки (Sudac 2016: 324–329, 334). Во врска со влогот на одделни редакциски речници ќе укажеме дека во *CDPJ* се документирани 194 сложенки со благо- непотврдени во останатите редакциски речници, додека 93 сложенки од *PЦJMP* не се регистрирани во *CC*, во *LPGL* и во *SJS*, а само неколку од *RCJHR*.

Според Цејтлин (1973: 431–432) само 19 сложенки со благо- се регистрирани единствено во евангелски текст. Со оглед на тоа што во *PЦJMP*, во *RCJHR* и во споредуваните речници *CC*, *LPGL* и *SJS* е застапена лексиката од евангелието, апостолот, псалтирот, паримејникот, логично е што сите содржат познати сложенки, а разликите се должат на лексички и зборообразувачки варијанти односно подновувања.

Од аспект на жанровската припадност на текстовите појавата на сложенките се поврзува со барањата на стилот, поаѓајќи од простиот збор како стилистички неутрален, наспроти сложениот како високо книжен. Поради тоа евидентно е дека сложенките се помалку својствени на библиските текстови, на пр. за проповедувачкиот јазик на евангелието, што било повеќе наклонето кон стилистички неутралната лексика, или за

паримејните текстови во кои исто така експонираноста на сложенките е пониска (Миовски 1997: 129). Нагласената присутност во небиблиските текстови ги одразува новите тенденции во развојот на црковнословенскиот јазик и слободното користење на овие модели при нови номинации. На пр. во РЦЈМР од 54 сложенки со добро- 15 се јавуваат само во химнографските текстови итн., а некои не се потврдени и во останатите редакциски речници: добровоа̀зникъ, добродабѣуь, добродѣланьнъ, добродѣниѣ, добродѣтѣльнѣ, доброжитѣльнъ, добролиствѣнъ, добролюбие, добролюбѣзнъ, доброплодовитъ, доброприати, добросианьнъ, доброславѣнъ, добротѣщи, добротроудѣникъ, во РСЈН: доброволеніѣ, доброобравѣнѣ. Во зборовниот фонд на минејот ги издвојуваме сложенките што не се документирани во изворите за другите редакциски речници: благоименъ, благопокорѣно, благопоспѣшьнъ, благопроститѣльнъ, благопрѣзвѣтѣльное, благопрѣданьнъ, благопѣчина, благооучѣнъ, благооукрашенънъ, благооучишьнъ, благоудѣствовати.

Исто така во РЦЈМР се izdelуваат сложенките што се одликуваат со употребата единственото текстот на прологот: благовоа̀зникъ, благовоа̀зникъ, благовоа̀зничество, благолюбѣнѣ, доброподобѣнъ и др., на паренезисот: благоимовитъ, благоискоучити, благоискоучѣно, благоискоучѣнъ, благоказнъ, благообразіѣ, благоприлежѣнъ, благоразоумиучѣнъ, благооумѣнство, благорѣчиѣ, благотрѣбованіѣ, доброличѣнъ, доброплодовитъ, доброродіѣ, или дамаскино: благовѣинствовати, благодѣнствіѣ, благодѣнствѣнъ, благосъложіѣ, благоазіиѣ, добровольнъ.

Во СС од 99 лексеми со корен благ- и компонента благо-, 19 се прости зборови со корен благ-, а останатите 80 се сложенки со благо-. Од аспект на лексичко-граматичките карактеристики, 36% од 99 лексички единици со благ- и благо- документирани во СС се именки, 34% придавки, 25% глаголи и 5% прилози. Очигледно во библиските текстови преовладале именските групи 70%, пред глаголите (Клименко 2001: 23). Во поглед на припадноста на сложенките кон определен зборовна група, во РЦЈМР најбројни се придавките (1077), именките (958), па глаголите (243) и прилозите (171), а од 240 сложенки со благо- придавки се 34%, именки 31%, глаголи 22,5% и прилози 12,5%, од 58 сложенки со добро- придавки се 29 или 50%, именки 26%, глаголи 17%, а прилози 7%.

Од аспект на зборообразувачката варијантност се izdelуваат сложенките образувани со различни суфикси. На можностите на старословенското зборообразување кај сложенките со благо- укажува на пр. зборообразувачкото гнездо со основа благослов(ѣс)- во СС со 17 единици: благословити, благословѣствіѣ, благословѣствити, благословѣствовати, благословѣсствовати, благословѣствѣнъ, благословѣстити, благословѣсѣнъ,

БЛАГОСЛОВЕШВЛЕНИЕ, БЛАГОСЛОВЕШЕНИЕ, БЛАГОСЛОВЕШЕНИЕ, БЛАГОСЛОВИТИ, БЛАГОСЛОВЕНИЕ, БЛАГОСЛОВЕНИЕ, БЛАГОСЛОВЕНЪ, БЛАГОСЛОВЕНЪ. Во старословенскиот лексички систем сложенките воспоставуваат зборообразувачки врски обединувајќи се во зборообразувачки гнезда. Само 12 единици од *СС* не стапуваат во зборообразувачки врски со други, а повеќето сложенки се образувани од атрибутивни изрази: БЛАГАЯ ВОИЯ, БЛАГОЕ ВРЪМЯ, БЛАГАЯ ДОУША (Клименко 2001: 23–24). Полниот модел на зборообразувачкото гнездо предполага: именка, придавка, глагол и прилог, а во *СС* има само едно: БЛАГОУШТИЕ, БЛАГОУШТИЕЪ, БЛАГОУШТИЕЪ, БЛАГОУШТОВАТИ и БЛАГОУШТИНО. Материалот за *СС* потврдува дека обично зборообразувачкото гнездо има 2–3 члена, а од 15 гнезда само во 4 има прилог, во 10 има глагол. Покарактеристични се зборообразувачките гнезда, што се состојат од именка, придавка и глагол, а се потврдени во 6 случаи или во 40% од вкупниот број гнезда (Клименко 2001: 25). На пр. именката БЛАГОВОНИЕ, во *МСДРЈ* (1958 I: 92) се бележи во зборообразувачкото гнездо од 7 члена: БЛАГОВОНЕНИЕ, БЛАГОВОНИЕ, БЛАГОВОННИИ, БЛАГОВОНСТВО, БЛАГОВОНЮИИ, БЛАГОВОНЯ, БЛАГОВОНЯТИ, ДОБРОВОЛЕНИЕ од 5 члена: ДОБРОВОЛЕНИЕ, ДОБРОВОЛНО, ДОБРОВОЛЪ, ДОБРОВОЛСТВИЕ, ДОБРОВОЛСТВО. Според *ISS* во канонските ракописи се документирани гнезда со 3–4 члена: БЛАГОВЪРИЕ, БЛАГОВЪРИНО, БЛАГОВЪРИЪ, БЛАГОВЪРИЪ; ДОБРОРОДИЕ, ДОБРОРОДИЪ, ДОБРОРОДСТВО; ДОБРОУШТИЕЪ, ДОБРОУШТИЕ, ДОБРОУШТЬ, ДОБРОУШТИЕЪ; па со 7 члена: БЛАГОДАРИТИ, БЛАГОДАРИЕ, БЛАГОДАРИСТИ, БЛАГОДАРИСТИЕ, БЛАГОДАРИТОВАТИ, БЛАГОДАРИСТИЕЪ, БЛАГОДАРИЕНИЕ. Во *РЦЈМР* најчесто бележиме со 3–4 члена: БЛАГОВОМЪЗНИЕЪ, БЛАГОВОМЪЗНИЕЪ, БЛАГОВОМЪЗНИЕ; БЛАГОВОЛЕНИЕ, БЛАГОВОЛИТИ, БЛАГОВОЛЪ, БЛАГОВОЛНО; со 5–6: БЛАГОУГОДИТИ, БЛАГОУГОДИНИКЪ, БЛАГОУГОДИЪ, БЛАГОУГОДИНО, БЛАГОУГОДИЕЪ; БЛАГОЛЪПИЕ, БЛАГОЛЪПОТА, БЛАГОЛЪПЪ, БЛАГОЛЪПИЕЪ, БЛАГОЛЪПИЕНО, БЛАГОЛЪПИЕЪ, со 13 члена: БЛАГОДАРИЕНИЕ, БЛАГОДАРИЕ, БЛАГОДАРИТИ, БЛАГОДАРИВАНИЕ, БЛАГОДАРИВАТИ, БЛАГОДАРИНО, БЛАГОДАРИЪ, БЛАГОДАРИЕЪ, БЛАГОДАРИСТИЕ, БЛАГОДАРИСТВО, БЛАГОДАРИТОВАТИ, БЛАГОДАРИСТИЕНО, БЛАГОДАРИСТИЕЪ.

Анализата на зборообразувачката структура на сложенките потврдува дека иако при образувањето на сложенките учествуваат истите суфикси како и при енокоренските зборови продуктивноста на суфиксите не е еднаква. При образување називи на лица во *СДРЈ* од вкупно 1387 сложенки, -џь е најчест суфикс во 272 сложенки, -никъ во 141, -тељ во 56, а 34 сложенки се бессиуфиксни, а од другите девербативни превладуваат -ние со 265 потврди, -ство со 95 и -ствије со 26. Од 87 деривати со суфикс -џь со значење ‘лице’ во старословенските ракописи, 51 се сложенки (Цейтлин 1977: 115). И во корпусот за *РЦЈМР* суфиксите -ие, -ние за

образци познати во јазикот или соодветна еднокоренска морфема. Според Шуман (1958) во старословенските ракописи се среќаваат 1096 лексеми во чија зборообразувачко-семантичка структура се набљудува калкирање. Според Цејтлин (1977) од 54 типа сложенки во 39 првата компонента одговара на соодветен член од грчката сложенка: благо- εὖ-, вога- θεο-, добро- εὖ- и по правило, се работи за буквален превод. Според Мострова (2004: 409) тенденцијата за калкирање е карактеристична за сите ракописи од XIV век, но со различен степен во зависност од книжевните центри.

На пр. еквивалент на грчкото εὖ- е благо-. Сп. грч. εὐαγγέλιον: благовѣствование, благовѣстование, благовѣщение; грч. εὐάρεστος: благогодѣнз, благооѣгодѣникз, благооѣгодѣнз; грч. εὐδοκεῖν: благоволити, благоизволити, благохвалити; грч. εὐθυμεῖν: благодоушити (са), благодоушьствовати; грч. εὐσέβεια: благовѣрие, благовѣрствие, благовѣрство, благоустьне, благоусть; и добро- грч. εὖοςμος добровонѣнз; грч. εὐπαθεῖν, εὐτορεῖν: доброприимати; грч. εὐποιεῖν, εὐεργετεῖν: добросзтворити; грч. ἀγαθοποιεῖν, καλοποιεῖν: добротворити; грч. καλοδιδάσκαλος: доброоучительница. Според *РГЦСЛП* грч. ἀγαθοποιεῖν се преведува со благословити, благотворити, добродѣяти, добросзтворити; грч. ἀγαθοურγεῖν со благотворити, добротворити. Во прилог на смисловиот превод за една грчка сложенка има повеќе словенски: εὐχαριστεῖν: благодарити, благодати, благохвалити, добродарствити; εὐδοκία: благоволение, благословение, волѣ, изволение.

При проучувањето на сложенките во старословенските ракописи Цејтлин (1977) доаѓа до заклучок дека сложенките на добро- потполно се совпаѓаат во своето значење со зборовите на благо- ако имаат иста втора компонента, а притоа во грчкиот текст се јавува ε̇. Сложенките на добро- се јавуваат како понов лексички слој во споредба со сложенките со благо-. Во *МСДРЈ* се документирани повеќе синоними со благо-, добро-: благобоѣзникз, добробоѣзникз; благовољство, добровољство; благовонѣнз, добровонѣнз; благогодѣнз, доброгодѣнз; благодарствие, добродарствие; благодоушиє, добродоушиє; благодѣтельнз, добродѣтельнз; благокрасѣнз, доброкрасѣнз; благополоуѣнз, доброполоуѣнз и др., во *РЦЈМР*: благодоушьствовати, добродоушьствовати; благообразѣнз, доброобразѣнз; благоразоуменьз, доброразоуменьз, во *РСЈНР* благогласѣнз, доброгласѣнз.

Анализата на сложенките со компонента благо- и добро- во редакциските речници на црковнословенскиот јазик донесуваат нов поглед на старословенската лексика од аспект на грчките оригинали, го претставуваат богатството на старо/црковнословенската синонимија, збогатувањето на семантиката на старословенските лексеми под влијание

на јазикот на оригиналите, зборообразувачките постапки, развојот на старословенската терминологија и новите грчки заемки. Со оглед на тоа што во споредуваните речници е застапена лексиката од библиските текстови (евангелието, апостолот), логично е што лексичкиот фонд на сите речници содржи познати сложенки, а разликите се должат на зборообразувачки варијанти односно подновувања. Тие можат да придонесат за покомплексни текстолошки и споредбени проучувања на лексиката на црковнословенските текстови. Изворите за *РЦЈМР* потврдуваат дека покрај присутноста на заедничкиот архаичен лексички слој како дел од кирилометодиевското наследство, се izdelуваат и специфичните особености на лексичкиот систем на македонската редакција на црковнословенскиот јазик.

Користена литература

Кирилица

- Вялкина, Л. В. 1964. „О глагольных сочетаниях с преж- в древнерусском языке XI–XIV вв.“, *Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка*, под ред. Р. И. Аванесова, Москва.
- Вялкина, Л. В. 1974. „Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI–XIV вв.“, *Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка*, Москва, 156–195.
- Клименко, Л. П. 2001. „Лексика с корнем благ- и композиты с компонентом благо- в старославянском языке X–XI вв.“, *Вестн. Нижегород. университета им. Н.И. Лобачевского*. Вып. 1 (3). Изд-во ННГУ, Н.Новгород, 22–30.
- Макаријоска, Л. 2002. *Девербајивниџе именки во македонскиџе црковнословенски ракојиси од XII–XVI век*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Макаријоска, Л. 2020. „Сложенките во старо/црковнословенската лексикографија (врз примери од *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*)“, *Сборник научных трудов Славянская историческая лексикология и лексикография*, вып. 3, Отв. ред. В.Н. Калиновская, О.А. Старовойтова. СПб.: Институт лингвистических исследований РАН, 121–142.
- Миовски, М. 1997. „Лексиката на македонските паримејници наспрема

- старословенскиот лексички фонд“, *Реферати на македонскиите слависти на XII Меѓународен славистички конгрес*, Скопје, 123–132.
- Мострова, Т. 2004. „Сложни думи в преводи от XIV век“, *Преводиите през XIV столетието на Балканиите*, София, 397–412.
- Цейтлин, Р. М. 1977. *Лексика старословянского языка, Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв.*, Москва.

Латиница

- Schumann, K. 1958. *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*, Berlin.
- Sudec, S. 2016. „Imenske slozenice u hrvatskom i makedonskom crkvenoslavenskim jeziku“, *Осми научен собир на млади македонисти*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 323–337.

Скратеници на речниците

- МСДРЈ 1893–1912. Срезневский И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка*, I–III, Издание отделения Русского языка и словесности Императорской академии наукъ. Санктпетербургъ.
- РГЦСЛП 2003. *Речник на грчкоцрковнословенскиите лексички паралели*, ред. Аргировски М., Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- РЦЈМР 2006. *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, т. I, т. II, гл. уред. З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- СДРЈ 1988–2013. *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, гл. ред. Аванесов Р. И., РАН. Институт русского языка, Москва.
- СИРКЦСР 2015→: *Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при МКС*, I, а–з, ред. З. Рибарова, МАНУ, Скопје. <http://ical.manu.edu.mk/books/Sporedben%20indeksMANU.pdf>.
- СС 1994. *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, ред. Цейтлин Р. М., Вечерка Р., благова Э., Москва.
- ТСЖВРЈ 1956. Даль В.И. *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва.
- ISS 2003. Ribarova Z., *Indexy k staroslovinskému slovníku*, (red. Bláhová E.), Praha.

- LPGL 1963. Miklosich F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, repr. Wiener.
RCJHR 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, red. Grabar B., Mareš F. V. sv. I (a–vrěďb), Staroslavenski institut, Zagreb.
SJS 1966–1997. *Slovník jazyka staroslovenského*, red. Kurz J., Hauptová Z., Academia, nakladatelství Československé akademie věd, I–IV, Praha.